

„Moja hiša je moj grad“

Narodi z mravljično pridnostjo iščejo samega sebe; prirejajo se zbirke tega, kar jih veže na značaj, zemljo in narod. Tudi v stavbarstvu. V široko publiko spada vprašanje o tem, kaj imamo. In to v prestolici, kot v mestih in na deželi. Dotaknjeno komaj, a vendar so tudi te ugotovitve zanimive. Kaj pravijo?

Ljubljanci se ne zavedajo, kaj imajo.

Kaka misel nas vodi? Združiti utile in dulce. Prvi naš stanovanjsko stremiljenje. Za vojašnico proti Ježici stoji 19 vil. Tu občina ni mogla ustreči tistim, ki se potegujejo za male hišice z obsežnimi vrtovi. V ostalem pa ima tudi vsaka stranka vrtni prostor. Upoštevati je, da so te vile namenjene srednjemu stanu, v prvi vrsti uradništvu in mislim, da temu namenu odgovarjajo.

Drugi tip bi bil namenjen za tiste, ki nujno rabijo strehe, n. pr. Kolizej. Očitek kasarne ne drži; na razpolago so vrtovi in princip zračnosti ni zanemarjen. Če se s te strani kritizirajo naše hiše na Prulah, potem tudi ni treba zavračati napadnosti te podstavke. Za vagonarje in »obzidarje« smo postavili male pritlične hiše, ker je bila pomoč nujna in naglica na mestu. Vendar nas je pri zidavi prostora vodil celotni regulacijski načrt Ljubljane. Mnogo je že v tem oziru pokvarjenega in severni del Ljubljane bomo še enkrat vzeli v pretres. Velike barake na Lžanski cesti seveda ne odgovarjajo želji in notranjosti nikogar. Smatrati jih je kot strogo zasilna pribežališča, ki se bodo itak odstranila.

Tretja skupina so velike stanovanjske hiše. Ali so to kasarne? Na Poljanah je zračni rezervoar naravnost ogromen tako, da se lahko trdi, da je tu nekaj vil stisnjenih. Kdor ima izbiro iti v vile ali na Poljane, gre raje sem. Torej! Kritiki morajo tudi premisliti, da bomo enkrat morali luknje zazidati, da bo Ljubljana celota. V hiši na Ahacjevi cesti biva že polno strank, za dve pa imamo po eno stopnišče kot pri navadni hiši. Postopje obdaja široka cesta in veliko dvorišče. Stanovanja so ugodna. Dulce, ali olepšava Ljubljane. Gre paralelna s stanovanjsko akcijo. Začelo se je s sv. Jakobom. Vsakega Ljubljancina je morala boleti ta puščava. Za njim je prišla na vrsto Čojzova cesta. Kostanje odstraniti in odprla se je krasna panorama stare Ljubljane. Trg bo zaključilo drevje s piramido, spomladi se bo nasadil bršljan in prostor okrog mostu pride tudi na vrsto.

Sedaj se dela na olepšavi Vegove ulice do Kongresnega trga. Zasajena bo z drevjem, seveda ne s kostanjmi, ampak s platanami, brezami, jeseni in topoli.

Kongresni trg bo naš ponos, s kakršnim se ne bo moglo ponášati zlepa eno mesto. Vojaška godba dobi oder, kjer bo zvečer koncert in glavna promenada. Stebrišča se bodo spopolnila, trg pa doba zvezo z Zvezdo. Zmaji iz Zmajskega mostu se preselijo v zvezdo, od koder bodo gledali na trg. Kandelabri bodo monumentalni. Zvezda sama se preuredi, ograja bo sestojala iz količkov. Kot rečeno: Trg bo ponos Ljubljane!

Olepšava Masarykove ceste je le vprašanje kaldrmine. Tlakovana bo s pohorskim granitom, zasajena s platanami. Pred kolodvorom postavimo čakalnice, kake lokale.

Grad je poglavje zase in muzika daljše bodočnosti. Prvič dostop! Edini sedaj je študentska ulica. Zidovi tam se bodo morali podreti, postavili bomo druge ograje, da je kaj razgleda na staro Ljubljano, kar bo zopet prisililo hišne posestnike, da bodo malo bolj skrbeli za svoja dvorišča. Pot na Grad bo položnejša. V načrtu je dvigalo iznad magistrata, gori pa preureditev parka in zgraditev primernih lokalov. Daljše vprašanje je nov magistrat na Vodnikovem trgu. Če do tega pride, bo zginil Mestni dom, nad njim pa se bo vpenjala mogočna terasa, serpentine na Grad. Vse to pa je v zvezi z odstranitvijo glavne ovire, da se namreč regulira Ljubljana. V državni proračun bi bilo treba leto za leto postaviti gotovo vsote v ta namen. Trajno sedanje stanja ni mogoče prenašati in čuditi se je Ljubljancinom, da tako hladnokrvno prenašajo ta smrad in ogabnost. Od frančiškanskega do zmajškega mostu bomo prostor zazidali, spravili tja iz šolskega drevoreda in Vodnikovega

trga branjeve in mesarje, preko pa bo vodila brvica. Lope bodo torej ob vodi in Vodnikov trg bo prost. V načrtu so nadalje še drugi trgi, a to so že detajli. Omenim naj še, da vidimo stalno pred seboj Tivoli, kjer naj se zgradi kopališče, solčna kopel, betonira polovica bazena in obda sedanja dolgočasna kotlina, kjer od časa do časa oživi s kakim šolom, z vodometi. Čez zimo upamo, da bo delo gotovo.

K stvari bi dal še tele dodatke. Ne Ljubljancin, ne tujec ne vesta, kaj imamo v Ljubljani. Manjka popis Ljubljane! Koliko lepote, umetnosti, zanimivosti, a kdo jih je že zbral? Poglejmo le, kaj delajo n. pr. Italijani! Morda bi se g. dr. Stele oprijel tega dela. Dalje nam manjka svetlobna reklama. Ko se zapro trgovine, ugasne vse in zavlađa egiptovska tema po izložbah. Mestna občina bo gotovo skrbela za to, da bo tok za svetlobno reklamo po ceni.

In še to: Meščani naj se sami brigajo za svoje predele. Ustanove naj odbore, sami pomagajo in tako bi veliko bolj z dušo živeli z Ljubljano kot sedaj.

O bistvu našega arhitektonskega duha naj se vam izrazijo drugi. Načrti so veliki, mi jih stopnje- ma uresničujemo, snovatelj njihov pa je naše gore list, ki bo z Ljubljano dokončal druge Hradčane, g. arhitekt Plečnik. Če se vse izvede, bo Ljubljana čudovito mesto.

Fr. Stele:

Imamo anonimni genij: narod in njegov prirojeni čut!

Kako je z našo mestno in drugo monumentalno arhitekturo? Ali ima ta kaj svojega, v čemer bi se izražal naš nacionalni značaj?

Mislím, da ni prav, če vprašanje tako stavimo. Ampak bi ga morali pravilno postaviti edino takole: Ali je v naši mestni in monumentalni (cerkve, gradovi) arhitekturi kaj svojega, kar ji daje vrednost ravno za nas, kar tujec doživi kot nekaj, kjer polje svojstven ritem; pri tem je vseeno, če moremo odgovoriti na vprašanje, ali je ta ritem posledica dejstev našega narodnega značaja ali mogoče le takozvanega miljeja, duha zemlje, ki deluje preko generacij in rodov, ki se menjajo na nji. V tem smislu ima gotovo naša mestna in monumentalna arhitektura svojstvene poteze, ki ji dajo posebno, enakovrstnim spomenikom drugih dežel enakovredno estetsko potenco. Vzemimo samo naše nepozabne mestne redute, ki jih nudijo kot čisto individualne, posebno po razmerah pokrajine, kjer leže, utemeljene slike, nastale iz srečne spojitve romantičnega položaja z arhitekturo Ljubljana, Kamnik, Škofja Loka, Kranj, Ptuj — da imenujemo le najvažnejše. Če bi Ljubljane ne bilo zadelo toliko elementarnih nesreč, ki so jo oropale deloma prav osnovnih elementov njene notranjosti, bi nudila sliko stare sklenjene baročne estetske kulture, ki bi se še najprej dala primerjati svetovnoznane, od nesreč obvarovanemu Salzburgu. Pa še pri današnjem razdrapanem stanju, kjer na vsakem koraku moti harmonijo s starim neuglašeno novo, sta Mestni trg in trg pred škofijo bisera, ki se kosata z marsikatero slavno baročno mestno reduto. Kar se tiče podeželske monumentalne arhitekture (cerkve, gradovi), bi opozoril zopet na poudarjeno neprisiljeno zvezo med arhitekturo in pokrajinsko sliko, ki je za Slovenijo splošno značilna. Odveč je skoro opozarjati na splošno znano posebno potezo slovenske zemlje, da je na skoro vsakem gričku cerkva in da igra ravno »cerkvena vrh gore, cerkvena belac ogromno vlogo v fantaziji naroda, ki tod živi, ne samo kot kulturno mesto, ampak še posebej kot estetsko dopolnilo pokrajine, kot vesel vzklík po stvariteljskem naporu, ki je pogosto na nepristopna mesta znašal gradivo, da obogati svoj kraj z novim zna-

nikom, svojo dušo pa z nove sanje o lepem in vzvišenem. Nepopisno popolna je v tem oziru naša Šmarna gora, ki bi je najgenialnejša arhitektova invencija ne mogla boljše postaviti kot arhitektonsko dopolnilo pokrajinskega položaja. Kaj je za svoj kotel romarske cerkev na Sladki gori, ve samo tisti redki turist, ki mesto na najvišje višine včasih poroma tudi malo med zeleno gričevje severno od Šmarja pri Jelšah. Kako nepopisno je po svoji legi grad Turjak! In romanje na hrib k sv. Roku nad Šmarjami pri Jelšah, kjer celo pot v hrib vživaš naravo in umetnost ter po ti ne navadni pripravi, ko prestopiš prag cerkve na vrhu, obstrmiš pred eno najlepših najpopolnejše estetsko uravnovešenih notranjščin Slovenije. Sto in stokrat se tako srečate pri romanju med našimi maloznanimi spomeniki z anonimnim napisem, ki jih je ustvaril, ki je takih srečnih rešitev nasejal tako nagosto kot v redko kateri drugi zemlji. Gotika in barok, ki sta te spomenike pri nas pretežno ustvarila, sta sloga tujega, izven slovenskega izvora, torej znak tuje kulturne aktivnosti. Da sta dala toliko srečnih rešitev, s pogosto naravnost beraško skromnimi sredstvi, v tem smemo vseeno klub izredno srečnim pokrajinskim predpogojem videti tudi manifestacijo anonimnega genija, ki mu moremo dati samo firmo narod in njegov prirojeni čut.

Stanko Vurnik:

Tudi v kmečki hiši tiči nekaj, kar je specifično slovensko.

Često se je čulo, da Slovenci v narodopisnem, zlasti pa ljudsko-kulturnem ali umetnostnem oziru nismo izobrazili nobenega izrazitega, samostojnega tipa, marveč da smo tako v kmečki arhitekturi, kakor plastiki, slikarstvu, nošah, glasbi itd. ustvarili le nekakšno mešanico nemško-alpskega, romanskega ali balkanskega vplivanja. To pa ni res in je uprav tako krivično, kakor če bi rekli, da se Slovenci po lastni miselnosti sploh ne ločimo od Italijanov ali Nemcev, da imamo isto tradicijo ali da živimo v istih klimatičnih razmerah itd. kakor oni, da smo z eno besedo ista individualnost.

Slovenci res nimamo enotnega »narodnega tipa«; toda celokupnost tega, kar je Slovenec ustvaril na polju folklorne kulture, ne razvojno, ne formalno, ne idejno, ne moremo istovetiti s tem, kar

so ustvarili obdajajoči nas narodi in v slovenski umetnini tiči nekaj, kar je specifično slovensko.

Kaj je z našo kmečko hišo? Za slovensko »narodno« hišo je dolgo veljala ona iz severozapada Slovenije (Koroška od Zilje, Gorenjska proti vzhodu do Radovljice). Večina hiš vsebuje pod isto streho stanovanje in gospodarska poslopja v formi tako zvanih enotnih dvorov. Ta tip enotne hiše je od vseh slovenskih najbolj podoben onemu bavarsko-frankovskemu, ki vlada neomejeno v vseh nemških Alpah od Koroške preko Tirolske do Švice. Malo vzroka je imenovali ta tip »slovenski« narodni tip« hiše.

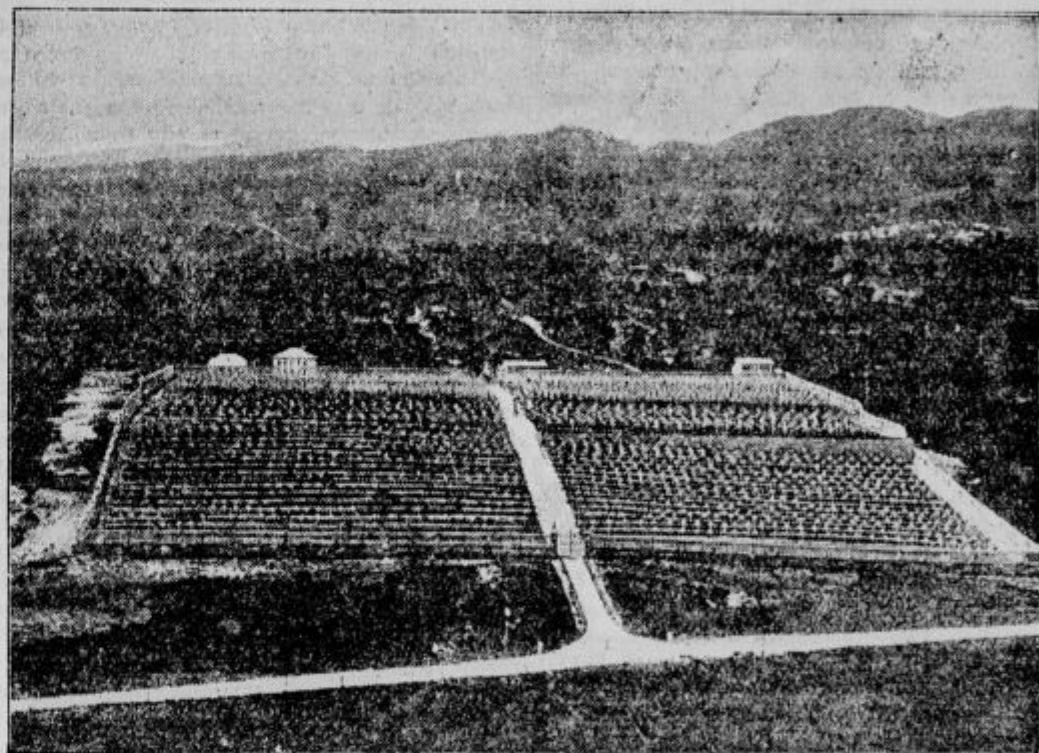
Vzhodna Dolenjska je z Belokrajino vres ustvarila povsem drugačen tip hiše. Vasi so organizirane obceste skupine gospodarskih dvorov, ki se grupirajo v pravilnih četverkotih v hišo, hlev, svinjak. Konstrukcija hiše je bistveno drugačna kakor na Gorenjskem, je razčlenjen prostorov v individualna namenska poslopja.

Dolenjski in vzhodnojužnostajerski tip sta nekak kompromis teh dveh omenjenih tipov, ta bi mogel veljati za specifični slovenski, ker ga nimajo niti Italijani, niti Nemci, niti Balkan. Gre za vas ozkega počestnega tipa in za več ali manj pravilne, centralne dvore, za frankovski tločrt za glavni prostor »gorenjec« ali »prvec« hiše, za zidano klet kot podlago spodaj, za leseno hišo in nošen del zgoraj, podprt »gank« zunaj in prostorno organizacijo.

Tretji tip slovenske hiše je kraško-vipavsko-primorski tip. Stoji posamič, ali v organizirani široki obcestni vasi, gradbeni material skoraj izključno obsekano kamenje, strehe iz korcev, plitva, tloris kaže kuhinjo kot glavni prostor z nizkim, odprtim ognjiščem, in spalnico kot stranski prostor, pred hišo dvorišče, gospodarska poslopja se vrste v pravih kotih okrog dvorišča. Česte so nadstropne hiše, ki imajo spodaj hlev ali klet, zgoraj stanovanje. Ta tip je v ozki zvezi z romanskim kaminskim tipom in se začel javljati na jugu že okrog Logateca.

To bi bili tipi slovenske hiše. Pomena vredna je še bizelska, pestro poslikana hiša, ali kočevski hišni otok z izrazitim bavarskim značajem, južnokoroška varianta zapadnega tipa, dalje one dimnice na Pohorju, v kateri se v glavnem prostoru kuri in iz sobe kuha v peč. Ta tip je najstarejši ohranjeni tip kmečke hiše v Sloveniji.

Torej ponovljam: Tudi v slovenski ljudski umetnini tiči nekaj, kar drugi narodi nimajo, kar je specifično slovensko.

Vojaško pokopališče pri Gallio v bližini Asiaga, kjer je pokopanih 5800 vojakov. Med temi je na stotine tamkaj padlih Slovencev 17. p. p.

Ob letošnjih publikacijah Mohorjeve družbe.

Ob kašipolih, ki se presaditi ne dajo, ob nespremenljivih versko etičnih in slovensko narodnostnih smernicah, zarisanih Družbi sv. Mohorja že ob njenih prvih početkih od njenih prvih ustanoviteljev, ob častiljivem, z rabo in pridom sankcioniranem in v dobi sedmih desetletij tradicijsko ustaljenem obličju Mohorjanske knjige, bi bilo neprimerno pričakovati, da bi se mogla ali hotela Družba sv. Mohorja kdaj karakterni, t. j. po vsem svojem bistvu predrugačiti in preurediti. Skrajno zmotno pa bi bilo, če bi kdo Družbo grajal, da se prenavlja in preraja spričo menjajočih se časovnih prilik in prosvetnih razmer od časa do časa v toliko, v kolikor se vse in vsaka institucija mora razvijati v smislu vsega in enega življenjskega načela, tega namreč, da vse zares žito t. j. nesenilno in e anahronistično evolucioniraj in smotrno rasti. Ne da bi morali prav to Mohorjevo družbo braniti proti očitku, ki smo ga vajeni čuti od modernega, kulturnobojnega kritičizma čes, da se je preživela, nočemo na drugi strani žaliti tistih prijateljev družbenih knjig, ki ob moderni Mohorjanski knjigi morda iz nekeke zagrjenosti, iz nekeke »resentiment« trpijo v okusu in vonju vseh tipičnih hvalivcev temporis

peracti. Družba sv. Mohorja sploh nobene apologetične ocene potrebnosti ni. Zato kar je vidno, da živi. Njena rast je afirmacija njene misli in njenega programa, njen raison d'être...

Stoji namreč, da Družba živi v vsem tistem idejnem in materialnem obsegu, kakor je živela. Notranje, še bolj pa zunanje krize, ki jih je morala prenesti kakor vsak drug in zdrav organizem, so dokaz njene življenjske sile, zdrave odpornosti in nujnosti. Nujnosti pravim! Zakaj nobeno drugo podobno podjetje ne bi moglo nadomestiti Mohorjeve družbe, ki je postala integralni del naše domače prosvete, omike in književnosti. Ker Družba more in mora živeti, bo živela in napredovala...

V očitnem znamenju napredka, premaganih kriz in težav, v znamenju zlasti upravne in notranje programske presnove stopa Mohorjeva družba letos pred Slovence. Po izgubljenem domovinstvu v Celovcu, mimo bridkih let samotnega goststva na Prevaljah, je našla svoj novi dom in stan v Celju. Gospodarsko pa se je prilagodila novim razmeram deloma s tem, da je osnovala in ustanovila nov pravni subjekt — zadrugo v Mohorjevi tiskarni, kjer bo Družba kot bratovščina tiskala svoje knjige, deloma pa s tem, da je nekoliko spremenila družbeni pravilnik glede »Postave in »Vodil«. (Prim. Koledar str. 88 sl. in 81.) To je dogodek, s katerim se začelja nova faza v gospodarstvu Mohorjeve družbe. Ta preureditev je

taka, da more biti notranjemu razvoju družbe v največjo korist in se je to začelo že očitno kazati. Nikoli prej ni namreč Družba delovala s tako odličnim in preudarnim začetnim programom kakor je to delala že nekaj let sem in bo zdaj še bolj uspešno nadaljevala to delo. Vidni sadovi tega razširjenega družabnega programa in delovnega kroga je n. pr. družinski list »Mladika«, ki kot tak nima v vsej naši državi sebi vrstniško podobnega, je nadalje »Mohorjeva knjižnica« z 20 zvezki izbranega in bogato različnega slovstva, in je v novem letniku »Znanstvene knjižnice I. zvezek, ki bo vsebinsko in oblikovno letos in v naprej jugoslovanska, akademsko književna vrednota prvega reda. Ne vem sicer, a slutim in sodim, da ima glede vseh teh publikacij kakor tudi glede vsakega bogatejšega družabnega književnega darila zlasti največji zaslug strokovno večši, neumorni in bogato podjetaj urednik župnik Fr. S. Finžgar. Urednik in odbor se trudita vrhute, da bi bila leto za leto ne samo količnostno-kvantitativno kar možno veliko, temveč tudi kakovostno-kvalitativno dobrega, najboljše, nujnega in novega. Glede vzgojnega, poljudno poučnega, pa najsibo že versko, narodnostno ali gospodarsko skrbi Družba izraziteje kot kdaj prej za strokovnajaško pisano gradivo, tako da te knjige niso samo naše pravo poljudno znanstvo, temveč tudi oblikovno, jezikovno-izrazno res slo-

vensko domače berilo. Samo Družbi je dano, da more take knjige potrebno in primerno bogato tolmačiti s sliko, z ilustracijo. V tem oziru se bo, kakor čujem, odlikovala zlasti Cernetova Živnoredja, ki izide v prihodnjem letu. Glede teh in takih publikacij sedanji odbor samo nastavlja program star. Mohorjanske knjige, vrši pa ta svoj utilitarni program dosledno bolj strokovno in novim življenjskim razmeram primerno. (Veljaj! Če je bila kakšna knjiga potrebna, bila je lanska Brecljeva, ki je žal nekateri goreči in dobri ljudje mimo smotra in namena, zareseno misel in pot brati hočejo, in bero...) Bolj pietetno se drži Družba tradicionalnega okvira pri urejanju osrednje družbene knjige Koledarja. Le tu hodi svobodno po izhajanem in zato najbolj priljubljenih potih. Ali morda ne sme? Gotovo vsaj v toliko, v kolikor celo nekateri najstarejši evropski dnevniški hranijo tipiko naslovne glave. Okvir namreč varujejo kot simbol pietetnega spominjanja na davno useljo vendar nepozabno mladost. Razen Koledarja je ostala v družbenem programu tradicionalna tudi uredba Slovenskih Večernic. Manj vrednemu, časovnemu, prigodniškemu služijo; pri- našajo pa tudi književno nevenljivega (n. pr. letos Strice!). Usmerjajo se sicer oblikovano in vsebinsko v prav priporočljivo tendenco takozvanega »domačostnega« slovstva. Kdor bi tu iskal subjektivnega artizma, ga ne bi našel. Verjame